ਸ੍ਰੀ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਦਾ ਕਰਤ੍ਰਿਤਵ

(ਪੁਨਰ-ਸਮੀਖਿਆ)

ਡਾ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ

ਇਸ ਲੇਖ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਸ਼ਤ ਤੁਸੀਂ ਜਨਵਰੀ ਅੰਕ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਹੋ—ਸੰਪਾਦਕ

ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ *ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ* ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦੂਜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਅਤੇ ਉੱਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਪਠਨ-ਪਾਠਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ *ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ* ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਵੀ ਦਰਬਾਰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਹਕੀਕਤ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਯਤਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਣ ਦਾ ਉਹ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਰਚੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਲਿਖੇ ਉਹ ਜਨਮਸਾਖੀ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਭਿੰਨ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖੇ ਗ੍ਰੰਥ ਮੂਲ-ਰੂਪ ਵਿੱਚ *ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ* ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਚੇਤਨਾ ਨੇ ਸਿਖ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਣ ਪ੍ਰਤੀ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਮੁਢਲੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ* ਦੀ ਆਤਮਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਕ੍ਰਿਯ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਈਸਾਈ ਧਰਮ-ਸੰਗਠਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਰੂਹ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਿਖ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਇਸ ਕਦਰ ਇਕਮਿਕ ਸੀ, ਕਿ *ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਭਾ* ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਛੰਦ, ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਸ਼ੈਲੀ-ਬੋਲੀ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਮੋਹਰ ਹਰ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਾਰਤ ਕਾਰਨ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਜਾਂ ਆਪ ਅਕਲਮੰਦ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ 1716 ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਗਏ *ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸੋਭਾ* ਗ੍ਰੰਥ ਉੱਤੇ *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ* ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੇਖੋ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕੁਝ ਤੁਕਾਂ—

ਪ੍ਰਥਮੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਭਏ। ਅੰਗਦ ਅਮਰਦਾਸ ਪ੍ਰਗਟਏ।
ਤਿਹ ਤੇ ਰਾਮਦਾਸ ਗੁਰੁ ਜਾਨੋ। ਅਰਜਨ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਪਛਾਨੋ।
ਤਿਹ ਤੇ ਗੁਰੂ ਭਏ ਹਰਿ ਰਾਇ। ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਹਾਇ।
ਪ੍ਰਗਟ ਭਏ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ। ਸਗਲ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਪੈ ਜਾਕੀ ਚਾਦਰ।

ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਾਂਗ ਉਕਤ ਸੱਤਰਾਂ ਸੈਨਾਪਤਿ ਨੇ ਚੌਪਈ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਰਚੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ* ਤੋਂ ਆਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨੌਂ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਅੰਗਦਿ ਕਰਿ ਮਾਨਾ। ਅਮਰਦਾਸ ਅੰਗਦ ਪਹਿਚਾਨਾ।
ਅਮਰਦਾਸ ਰਾਮਦਾਸ ਕਹਾਯੋ। ਸਾਧਨ ਲਖਾ ਮੂੜ੍ਹ ਨਹਿ ਪਾਯੋ।
ਰਾਮਦਾਸ ਹਰਿ ਸੋ ਮਿਲਿ ਗਏ। ਗੁਰਤਾ ਦੇਤ ਅਰਜੁਨਹਿ ਭਏ।
ਜਬ ਅਰਜੁਨ ਪ੍ਰਭ ਲੋਕਿ ਸਿਧਾਏ। ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਤਿਹ ਠਾਂ ਠਹਰਾਏ।

ਕੁਝ ਹੋਰ ਤੁਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵੀ ਵੇਖਣ ਨਾਲ ਸਥਿਤੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ—

ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸੋਭਾ
ਕੀਨੋ ਬਡੋ ਕਲੂ ਮਹਿ ਸਾਕਾ।	*ਅਟਲ ਕਰੀ ਕਲਿਜੁਗ ਮੈ ਸਾਖੀ।*
ਤਿਲਕ ਜੰਞੂ ਰਾਖਾ ਪ੍ਰਭ ਤਾ ਕਾ।	*ਤਿਲਕ ਜਨੇਊ ਆ ਧਰਮਸਾਲਾ।*
ਧਰਮ ਹੇਤਿ ਸਾਕਾ ਜਿਨਿ ਕੀਆ।	*ਧਰਮ ਹੇਤਿ ਪ੍ਰਭ ਪੁਰਹਿ ਸਿਧਾਏ।*
ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਸੁਰ ਲੋਕ।	*ਤੀਨ ਲੋਕ ਜੈ ਜੈ ਭਈ।*
ਜਾਹਿ ਤਹਾ ਤੈ ਧਰਮ ਚਲਾਇ।	*ਤੁਮ ਮੇਰਾ ਇਕ ਪੰਥ ਚਲਾਵੋ।*
ਕੁਬੁਧਿ ਕਰਨ ਤੇ ਲੋਕ ਹਟਾਇ।	*ਸੁਮਤਿ ਦੇਹ ਲੋਗਨ ਸਮਝਾਵੋ।*

ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਵਾਲੇ ਰਸਾਵਲ, ਅੜਿਲ, ਸਵਈਆ, ਸੋਰਠਾ, ਕਬਿਤ, ਛਪੈ, ਚੌਪਈ, ਝੂਲਨਾ ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ, ਨਾਰਾਜ, ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ, ਮਧੁਭਾਰ ਆਦਿ ਛੰਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੇ ਨਿਹਕਲੰਕੀ ਅਵਤਾਰ ਵਿੱਚ 16 ਸਵਈਆਂ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਵੱਈਏ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਤੁਕ ਹੈ—

ਭਲੁ ਭਾਗ ਭਯਾ ਇਹ ਸੰਭਲ ਕੇ ਹਰਿ ਜੂ ਹਰਿਮੰਦਰਿ ਆਵਹਿਗੇ।

ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤਿ ਦੇ ਅੱਠ ਸਵਈਆਂ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਤੁਕ ਹੈ—

ਭਲ ਭਾਗ ਭਯਾ ਤੁਮ ਤਾਹਿ ਕਹੋ, ਗੜ੍ਹ ਆਨੰਦ ਫੇਰਿ ਬਸਾਵਹਿਗੇ।

ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੇ ਪ੍ਰਬਲ ਵਿਰੋਧੀ ਅਤੇ *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ* ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਸ੍. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ 'ਅਸ਼ੋਕ' *ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸੋਭਾ* ਅਤੇ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦ (ਕੁਇਰ

ਸਿੰਘ), ਦੋਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ* ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। *ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਸੋਭਾ* ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

ੳ. 'ਭੰਗਾਣੀ, ਨਾਦੌਣ ਜਾਂ ਹੁਸੈਨੀ ਯੁੱਧ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ (ਸੈਨਾਪਤਿ ਨੇ) ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਦੇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਹੋਵੇ।'

ਅ. 'ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੇ *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ* ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਉਦਾਹਰਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।'

ੲ. 'ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਕ੍ਰਿਤ *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ* (ਸੂਜੀਵਨੀ) ਤੇ ਕਵਿ ਸੈਨਾਪਤਿ ਕ੍ਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਸੋਭਾ'.....।

ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ 'ਅਸ਼ੋਕ' ਲਿਖਦੇ ਹਨ—'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਸੋਭਾ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਰਲਗੱਡ ਹੈ, ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਵਿੱਚੋਂ ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ, ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ ਆਦਿ ਦੋਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਰਲੇ-ਮਿਲੇ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।' ਇਥੇ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ 'ਅਸ਼ੋਕ' ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਨਿਰਣਯ* ਪੁਸਤਕ ਪੁਰਾਣੇ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਕੇ 1966 ਵਿੱਚ ਛਪਵਾਈ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ *ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਸੋਭਾ* 1967 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ* ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਕ੍ਰਿਤ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪੁਰਾਣੇ ਸਨ, ਜੋ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਦਲ ਲਏ। ਉਂਞ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ *ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ* ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਹੁਤ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਿਅ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਟੈਂਡ ਨਹੀਂ ਸੀ। *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਸਬੰਧੀ ਉਹ ਸੁਵਿਧਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਚਿਤ-ਅਨੁਚਿਤ ਦੋਵੇਂ ਵਿਵਹਾਰ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

ਕਵਿ ਸੈਨਾਪਤਿ ਨੇ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਦਰਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਆਰੰਭ ੴਸਤਿਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ 'ਖ਼ਾਲਸਾ ਵਾਚ' ਲਿਖ ਕੇ ਸੂਚਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹੈ ਕਿ *ਕਬਯੋ ਬਾਚ* ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਸਿਆਣੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸ ਸੂਚਨਾ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਭਰਮ-ਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਵੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਵਿੱਚ *ਕਬਯੋ* ਬਾਚ ਸਿਰਲੇਖ ਕਵੀ-ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਸੈਨਾਪਤਿ ਨੇ ਜਦੋਂ *ਖ਼ਾਲਸਾ ਵਾਚ* ਸਿਰਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ *ਕਬਯੋ ਵਾਚ ਬੇਨਤੀ* ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਿਖ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਪ੍ਰਿਅ ਰਚਨਾ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। *ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਸੋਭਾ* ਵਿੱਚ ਯੁੱਧ-ਚਿਤ੍ਰਣ ਬਿਲਕੁਲ ਵੈਸਾ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਵੇਖ ਕੇ ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਵਿਰੋਧੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਦੇਵੀ-ਪੂਜ ਸ਼ਾਕਤਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਯਥਾ—

ਆਨ ਜੋਗਨਿ ਖਰੀ, ਲਿਯੇ ਪਤ੍ਰ ਅਰੀ, ਕਰੋ ਭਰਪੂਰ ਰਣਜੀਤ ਪਯਾਰੇ।

....

ਗਿਧ ਮੰਡਲਾਤ ਅਰੁ ਨਾਚ ਨਾਰਦ ਕਰੈ, ਸੂਰ ਅਨਗਨਤ ਤਹਾਂ ਠੌਰ ਮਾਰੇ।
ਜੁਧ ਭਾਰੀ ਭਯੋ ਮਧਿ ਚਮਕਉਰ ਕੇ, ਕਿਯੋ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਐਸੇ ਅਪਾਰੇ।

ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਖੇਡੀ ਜਾਂਦੀ ਖ਼ੂਨ ਦੀ ਹੋਲੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਵੀ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੀ ਰੂਹ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ—

ਦੇਖਿ ਤਬੈ ਬਿਧਿ ਐਸੀ ਭਈ, ਰੁਤਿ ਫਾਗਨ ਜੋ ਮਾਨੋ ਖੇਲਨ ਆਯੋ।
ਲਾਗਤਿ ਸਾਂਗਨ ਤੇਗਨਿ ਤੀਰ, ਤੁਫੰਗਨ ਸ੍ਰੋਨ ਚਲਯੋ ਭਭਕਾਯੋ।
ਤਾਹਿ ਸਮੈ ਛਬਿ ਐਸੀ ਭਈ, ਮਾਨੋ ਲਾਲ ਗੁਲਾਲ ਕੋ ਰੰਗ ਬਨਾਯੋ।
ਬਾਗੋ ਬਨੋ ਜਿਹ ਕੇ ਗਲਿ ਲਾਲ, ਮਾਨੋ ਰੰਗਰੇਜ ਅਬੈ ਰੰਗ ਲਾਯੋ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਸੋਭਾ ਵਾਂਗ ਹੀ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦਾ ਅਸੀਮ ਪ੍ਰਭਾਵ *ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦* (ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ) ਉੱਤੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਵੀ 'ਅਸ਼ੋਕ' ਜੀ ਨੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲ *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਸੋਭਾ* ਗ੍ਰੰਥ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਅੜਿਲ, ਚੌਪਈ, ਸਿਰਖੰਡੀ, ਸਵਈਏ, ਚਾਚਰੀ, ਛਪੈ, ਝੂਲਨਾ, ਭੁਜੰਗ, ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ, ਪਾਧੜੀ, ਮਧੁਭਾਰ, ਰਸਾਵਲ, ਸੋਰਠਾ ਆਦਿ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਛੰਦ ਕਵੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਉਹ *ਸਿਰਖੰਡੀ* ਛੰਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ *ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ* ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰੋਮ-ਰੋਮ ਵਿੱਚ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਅਰਦਾਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਦੇਵੀ-ਪੂਜਾ ਵਾਲੀ ਅਪਚ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—

ਗੱਜੀ ਤੋਪ ਅਪਾਰੇ ਮਾਰੂ ਬੱਜਿਆ। ਧੂਅਰ ਭਯੋ ਗੁਬਾਰੇ ਕਿਲਕਨ ਕਾਲੀਆਂ।
ਨਜ਼ਰ ਨ ਆਵਨ ਪਯਾਰੇ ਵੈਰੀ ਆਪਨੇ। ਚੱਲਦੇ ਸੱਟ ਗੁਬਾਰੇ ਚਿਲਕਨ ਸੂਰਮੇ।

ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਉਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜੋ ਕਵਿ ਸੈਨਾਪਤਿ ਉੱਤੇ ਸੀ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਰੰਗਤ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਭਗੌਤੀ, ਸ੍ਰੀ ਅਸਿਧੁਜ, ਸ੍ਰੀ ਅਸਿਪਾਨਿਜ, ਅਸਿਧਾਰੀ, ਅਸਿਪਾਨ, ਕਾਲ ਆਦਿ ਨਾਮ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਹਨ। *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਚਿੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨਸੂਬਾ ਤਾਂ ਹੀ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਅਗਨੀ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਹਕੀਕਤ ਇਹੋ ਹੈ। *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਇਹੋ ਮਨਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ *ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਸੋਭਾ* ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ *ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼* ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਮੂਲ ਨਸ਼ਟ ਕੀਤੇ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਲਿਖਿਆ ਕਚ-ਪਿਚ ਸਿਖ ਸਿਧਾਂਤ, ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਸਬੰਧੀ ਅੰਤਿਮ ਵਾਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਉੱਤੇ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇਣਾ ਯੋਗ ਹੈ। *ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ੨* ਦਾ ਇਕ ਛੰਦ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—

ਚਾਗੜਦੰ ਚਉਪੇ ਬਾਗੜਦੰ ਬੀਰੰ। ਮਾਗੜਦੰ ਮਾਰੇ ਤਨੰ ਤਿਛ ਤੀਰੰ।
ਗਾਗੜਦੰ ਗਜੇ ਸੁ ਬਜੇ ਗਹੀਰੈ। ਕਾਗੜਦੰ ਕਵੀਯਾਨ ਕਥੈ ਕਥੀਰੈ।
ਦਾਗੜਦੰ ਦਾਨੇ ਭਾਗੜਦੰ ਭਾਜੇ। ਗਾਗੜਦੰ ਗਾਜੀ ਜਾਗੜਦੰ ਗਾਜੇ।
ਦਾਗੜਦੰ ਛਉਹੀ ਛੂਰੇ ਪ੍ਰੇਛੜਾਕੇ। ਤਾਗੜਦੰ ਤੀਰੰ ਤੁਪਕੰ ਤੜਾਕੇ।

ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ *ਗੁਰਬਿਲਾਸ* ਵਿੱਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—

ਚਾਗੜਦੰ ਚੀਕੇ ਗਾਗੜਦੰ ਗੀਧੇ। ਭਾਗੜਦੰ ਭੂਤੰ ਬਾਗੜਦੰ ਬੀਰੰ।
ਜਾਗੜਦੰ ਜਾਗੇ ਹਾਗੜਦੰ ਹਰੀ ਚੰਦੰ। ਰਾਗੜਦੰ ਰਾਜਾ ਗਾਗੜਦੰ ਗਿਰਿੰਦੰ।
ਤਾਗੜਦੰ ਤੀਰੰ ਗਾਗੜਦੰ ਗਾਰਾ। ਬਾਗੜਦੰ ਬਾਜੀ ਤਾਸ ਬਿਦਾਰਾ।

ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਕਈ ਥਾਂਈਂ ਕਵੀ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ।

ਇਹੋ ਹਾਲ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ *ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦* ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲੇਖਕ ਨੇ ਦਸ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਜੋਤਿ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਸਤੇ *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ* ਨੂੰ ਸਨਮੁਖ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਭੰਗਾਣੀ ਆਦਿ ਯੁੱਧ-ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੀ ਕਥਾ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਤਿ-ਨਿੰਦਿਤ *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ* ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਲ ਪੁਰਖ, ਖੜਗ ਕੇਤ, ਅਸਿਧੁਜ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਥੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਅਰਥ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਨੇ ਆਪ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਮਾਨਤਾ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਜਦੋਂ

ਗੁਰੂ-ਮੁਖ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਤੱਥ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਖਿਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਮੁਖ ਤੋਂ ਨਿਕਲੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਬਦ ਕਿਤੇ ਨਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਸੁੰਦਰ ਨਵੀਨ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। 'ਇਲਾਹਿ' ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਮਿਸਰ ਵਿੱਚ ਸੂਰਜ-ਦੇਵ ਵਾਸਤੇ ਸੀ, ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਵਾਸਤੇ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੋਬਿੰਦ, ਗੋਪਾਲ, ਮੁਰਾਰੀ, ਬਿਸਨ, ਸ਼ਿਵ, ਸਾਰੰਗਧਰ, ਸਾਰੰਗਪਾਨਿ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਵਤਿਆਂ ਜਾਂ ਅਵਤਾਰਾਂ ਵਾਸਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਲਈ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗੌਤੀ, ਮਹਾਕਾਲ, ਅਸਿਧੁਜ, ਖੜਗ ਕੇਤੁ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਤਾਂਤ੍ਰਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਲਈ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਿਖ ਇਹ ਸ਼ਬਦ *ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ* ਵਿੱਚ ਆਏ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਿਰੰਕਾਰ ਲਈ ਆਏ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂਤ੍ਰਿਕ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨਾਲ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਸਬੰਧਿਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਜਾਂ ਅਗਿਆਨ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਸ਼ਰਾਰਤ। ਕਵਿ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਆਰਾਧਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—

ਭਗਤ ਜੋਗ ਦਿਨ ਰੈਨ ਕਮਾਵਤ। ਮਹਾਕਾਲ ਕਹਿ ਹ੍ਰਿਦੈ ਧਿਆਵਤ।

(ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਸਤਿਕਾਰਤ ਵਿਦਵਾਨ ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਮਹਾਕਾਲ ਦੇ ਅਰਥ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੀਤੇ ਹਨ)। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿਖ ਮਹਾਕਾਲ 'ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ' ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ-ਬੋਲੀ ਉੱਤੇ ਵੀ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦਾ ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਵੀ ਇਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ *'ਹਾਥ ਜੋਰ ਸਿਰ ਨਾਇ ਕੈ'* ਤਾਂ ਸੁਤੇ ਹੀ ਪਾਠਕ ਦੇ ਚਿਤ ਵਿੱਚ *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ* ਦੀ ਤੁਕ ***'ਠਾਢ ਭਯੋ ਮੈ ਜੋਰ ਕਰ ਬਚਨ ਕਹਾ ਸਿਰ ਨਾਇ'*** ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ***ਪ੍ਰਭ ਜੂ ਹਮਰੀ ਰਛਾ ਕਰੀਐ। ਜੀਵਨ ਦਾਨ ਦੈ ਹਮੈ ਉਬਰੀਐ*** ਤਾਂ ਸਾਧਾਰਨ ਸਿਖ ਨੂੰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ *ਚਰਿਤਰ ਉਪਾਖਿਆਨ* ਦੀ ਬਹੁ-ਪ੍ਰਚਲਿਤ *ਕਬਯੋ ਵਾਚ ਚੌਪਈ* ਦੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

1769 ਈ. ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿਬਰ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ *ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ* ਆਪਣੀਆਂ ਸਮੂਹ ਊਣਤਾਈਆਂ ਸਹਿਤ ਵੀ ਸਿਖ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਸਬੰਧੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਛਿਬਰ ਆਪਣੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ *ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ* ਅਤੇ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਵਿੱਚੋਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ੧੦ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ* ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਅੰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ, ***ਜੋ ਕਿਛੁ ਲੇਖੁ ਲਿਖਿਓ ਬਿਧਨਾ ਸੋਈ ਪਾਈਅਤ ਮਿਸਰ ਜੂ! ਸੋਕ ਨਿਵਾਰੋ, ਸੇਵ ਕਰੀ ਇਨ ਹੀ ਕੀ ਭਾਵਤ ਅਉਰ ਕੀ ਸੇਵ ਸੁਹਾਤ ਨ ਜੀ ਕੋ, ਜੁਧ ਜਿਤੇ ਇਨ ਹੀ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਇਨ ਹੀ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸੁ ਦਾਨ ਕਰੇ, ਛਤ੍ਰੀ ਕੋ ਪੂਤ ਹੌਂ ਬਾਮਨ ਕੋ ਨਾਹਿ, ਪਾਪ ਸੰਬੂਹ ਬਿਨਾਸਨ ਕਉ ਕਲਿ ਕੀ ਅਵਤਾਰ ਕਹਾਵਹਿਗੇ॥*** ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਬਲਕਿ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚਲੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ-ਕ੍ਰਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਵੀ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੀਆਂ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪੋਥੀਆਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ (ਜੋ *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ* ਅਤੇ *ਚਰਿਤਰੋਪਾਖਿਆਨ* ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ), ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਬਾਣੀ ਦੇ ਜਲ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋਣ, ਦਸਮੇਸ਼ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਕਈ ਸਿਖਾਂ ਪਾਸ ਹੋਣ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਖ਼ਰਚ ਕਰਕੇ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—

ਛੋਟਾ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਜਨਮੇ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੇ ਧਾਮ। ਸੰਮਤ ਸਤਾਰਾਂ
ਸੈ ਪਚਵੰਜਾ ਬਹੁਤ ਖਿਡਾਵੇ ਲਿਖਾਰੇ ਨਾਮ।
ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੀ ਪਿਆਰਾ। ਹਥੀਂ ਲਿਖਿਆ ਖਿਡਾਇਆ।
ਸਿਖਾਂ ਕੀਤੀ ਅਰਦਾਸ ਜੀ ਅਗਲੇ (ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ) ਨਾਲਿ
ਚਾਹੀਏ ਰਲਾਇਆ।
ਬਚਨ ਕੀਤਾ 'ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੈ ਉਹ, ਏਹ ਅਸਾਡੀ ਖੇਡ ਹੈ।'
ਨਾਲ ਨ ਮਿਲਾਇਆ ਆਹਾ ਪਿਆਰਾ, ਕਉਨ ਜਾਣੈ ਭੇਦ।
ਸੋ ਦੋਨੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਗੁਰ ਕਰਿ ਜਾਨੋ।
ਵਡਾ ਹੈ ਟਿਕਾ ਗੁਰੂ ਗੁਟਕੇ ਪੋਥੀਆਂ ਪੁਤ੍ਰ ਪੋਤ੍ਰੇ ਕਰਿ ਪਛਾਨੋ।

ਛਿਬਰ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਮਤ ਗਲਤ ਹੋਣ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਹੀ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੈ। ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਮਹਾਪੁਰਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਲਿਖਦਿਆਂ ਸੰਨ-ਸੰਮਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਵੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਮੁਖ ਮਨੋਰਥ ਉਸ ਮਹਾਪੁਰਖ ਦੀਆਂ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਕੌਤਕਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਿਖ ਲਿਖਾਰੀ ਵੀ ਇਸ ਰੁਚੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਨ। ਇਸੇ ਧਾਰਨਾ ਕਰਕੇ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਲੇਖਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ-ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੁਨੀਤ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਸਨ। ਸੋ ਸੰਮਤ ਗਲਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਛਿਬਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਗਲਤ ਕਹਿਣਾ ਲੇਖਕ ਦੀ ਇਸ ਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਅਨਿਆਂ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੇ ਕਰਤ੍ਰਿਤਵ ਸਬੰਧੀ ਜੋ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੀ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਪੂਰਬਕਾਲੀਨ ਜਾਂ ਸਮਕਾਲੀ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮੱਤ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਦੋਸ਼ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਛਿਬਰ ਨੇ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੇ ਸੰਕਲਨ ਦਾ ਸਮਾਂ 1755 ਸੰਮਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਛਿਬਰ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਜੇ ਜਾਣ-ਬੁਝ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤੋੜ-ਮਰੋੜ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਜ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਕੁਪੱਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਵਿੱਚੋਂ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਉਂਵ ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਰਚੀਆਂ ਜਾ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਗੱਲ *ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ* ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। *ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ* 1745 ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। *ਚਰਿਤਰ ਕਥਾਵਾਂ* ਦੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ 1753 ਸੰਮਤ ਹੈ। *ਰਾਮਾਵਤਾਰ* ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੰਮਤ 1755 ਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ* ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ *ਦੇਵੀ ਚਰਿਤ੍ਰ* ਅਤੇ *ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ* ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਚੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 1755 ਤੱਕ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਅੰਦਰ ਹੀ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਜੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵੱਲ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ 1755 ਸੰਮਤ ਅਰਥਾਤ 1698 ਈਸਵੀ ਸੰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਬਹੁਤਾ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੋ ਛਿਬਰ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਝੂਠ ਕਹਿਣਾ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਖੋਜ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕਰਮ ਹੈ। ਛਿਬਰ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਤ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਉਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ।

(ਚੱਲਦਾ....)